

LIBERALII ȘI PROBLEMA REFORMEI ELECTORALE ÎN ROMÂNIA (1866 – 1914) (I)

Regimul politic de esență liberală instituit în 1866 s-a încadrat între cele mai înaintate din Europa celei de-a doua jumătăți a secolului trecut. Deși întruchipează un compromis între liberalism și conservatorism, el nu însemna un pact de împărțire a puterii între burghezie și marii proprietari funciari, ci fixarea unor reguli de guvernare în spiritul democratismului politic și presupunea afirmarea părerilor fără restricții administrative și înfăptuirea lor prin reprezentanții aleși. Libertăților individuale și colective, care asigurau existența unei prese autonome și conservarea partidelor și diverselor asociațiuni profesionale și politice le erau opuse restricții electorale care făceau din Cameră și Senat apanajul unei minorități relativ culte și avute. Accesul cetățenilor la exercitarea puterii era reglementat deci în funcție atât de condițiile economice, cât și de nivelul cultural și intelectual¹.

Constituția de la 1866 impunea societății un mecanism politic capabil de autoreglare, de deschidere treptată spre masele populare în raport cu gradul acestora de dezvoltare economică și maturizare politică și intelectuală. Votul censitar adoptat în 1866 reflecta, pe lângă interese speciale ale burgheziei și marilor proprietari funciari, un anumit stadiu de imaturitate a societății, o fază de tranziție spre un regim democratic, spre o societate în care cetățenii ei urmau să fie chemați să participe cu drepturi egale la viața politică.

Așezământul electoral la 1866 nu a corespuns principiilor liberale pe care le proclama Constituția. Se poate afirma că prevederile legii electorale din 1866 favorizau pe conservatori, aceștia reușind să-și controleze poziția prin includerea în textul legii fundamentale a statului a unor prevederi electorale esențiale, în ideea că ele să nu poată fi modificate prin legi ordinare, ci numai în cadrul unei Constituante ce putea fi convocată doar în anumite condiții².

În consecință, încă din timpul elaborării, dar mai ales după adoptarea noului sistem electoral, vor apărea critici la adresa conținutului acestuia. Problema modificării lui va deveni una dintre principalele preocupări ale unei părți însemnate din elita politică și intelectuală a României în perioada 1866-1914. Se naște, astfel, o interesantă dezbatere de idei pe această temă, în care s-au implicat toate partidele și grupările politice, personalități politice și culturale ale vremii. Dezbaterea privind lărgirea drepturilor electorale s-a circumscris interesantei și intensei polemici existente în epocă pe tema căilor de evoluție a României moderne.

Disputa a devenit și mai interesantă pe măsură ce s-a constatat că nu se puteau distinge cu claritate două tabere, în sensul că de o parte erau cei care se pronunțau pentru lărgirea dreptului de vot, iar de altă parte erau cei care se opuneau unei asemenea reforme. Doar socialiștii au fost consecvenți în susținerea ideii de introducere a votului universal, iar conservatorii au manifestat aceeași consecvență în a se opune; cu totul altfel stau lucrurile în cazul radicalilor-democrați conduși de G. Panu și liberalilor. Mai ales în rândul celor din urmă au existat divergențe privind oportunitatea, întinderea și efectele unei eventuale reforme a sistemului electoral.

Pornind de la aceste considerații, în cele ce urmează ne propunem o analiză a modului în care au evoluat atitudinile, concepțiile liberalilor față de reforma sistemului electoral în perioada 1866-1914. Ne vom opri asupra soluțiilor propuse, polemicii purtate cu conservatorii, socialiștii sau radicalii democrați și, mai ales, asupra argumentației adusă de liderii liberali în această dispută, subliniind tocmai divergențele din rândul partidului.

Această abordare o considerăm necesară nu numai din prisma lipsei în istoriografia românească sau străină a unui asemenea studiu³, ci și pentru a demonstra că introducerea votului

¹ Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România*, Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 100.

² *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România*, Editura Academiei, București, 1983, p. 155.

³ Au existat totuși abordări sumare și dintr-o perspectivă diferită a problemei lărgirii dreptului de vot în perioada 1866-1914; vezi Apostol Stan, Mircea Iosa, *op. cit.*, p. 222-223; 333-334; 356-366; *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România*; Gr. Chiriță, *Modificarea Constituției în 1884. Desprinderea grupării radical liberale conduse de C. A. Rosetti*, în *Studii. Revistă de istorie*, tom 23, nr. 4, 1970; Mircea Iosa, *Încercări de modificare a legii electorale în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea*, în *ibidem*, tom XXX, nr. 8, 1977; Anastasie Iordache, *Viața politică în România. 1910-1914*, Editura Științifică, București, 1972; Idem, *Ion I.C. Brătianu*, Editura Albatros, București, 1994; Traian Lungu,

universal prin reformele din 1917, 1918 nu s-a produs brusc, ci a fost urmarea logică a unei intense dezbateri de aproape o jumătate de secol pe această temă.

* * *

Liberalii au reprezentat, după anul 1866, principala forță politică ce s-a opus conservatorilor și care s-a remarcat prin promovarea și aplicarea (când au fost la putere) unor idei noi, unor reforme, ce au avut drept principal obiectiv modernizarea societății românești pe toate planurile. În acest context se înscrie și lupta liberalilor pentru modificarea sistemului electoral al celor patru colegii, în sensul lărgirii bazei electorale a burgheziei, pentru a putea contrabalansa în acest fel Partidul Conservator.

Liberalii s-au opus cu insistență legii electorale elaborate de guvernul conservator Lascăr Catargiu, datorită – în principal – faptului că prevederile acesteia favorizau pe marii proprietari funciari care dominau primele două colegii la Cameră și mai ales Senatul. Burghezia liberală era reprezentată îndeosebi în colegiul al III-lea de Cameră și colegiul al II-lea de Senat, aflându-se într-o situație de inferioritate față de marii proprietari de pământ⁴.

În timpul dezbaterilor parlamentare pentru adoptarea legii electorale din 1866, liberalii propuneau introducerea unui sistem cu două colegii, unul urban și celălalt rural, în care să poată vota direct „toată populația dela un cenț oarecare și cu vot indirect sub acel cenț”. În acest sens, Nicolae Ionescu a prezentat un amendament în jurul căruia s-a încins în Parlament o adevărată luptă oratorică⁵. Amendamentul a fost, bineînțeles, respins de Parlamentul dominat de conservatori, pe motivul că „pe cât votanții vor fi împărțiți în mai multe colegii, pe atâta se va face o mai sinceră aplicare a votului universal”⁶. Semnificativ este, însă, că în tabăra liberală nu exista o unitate de opinii în privința prevederilor electorale, lucru ilustrat de faptul că amendamentul lui N. Ionescu a fost combătut de însuși I.C. Brătianu, întru-cât – spunea el – „amendamentul nu dă nici un avantaj mulțimei care votează indirect”⁷.

Erau, însă, și unele păreri răzlețe, exprimate în afara Parlamentului, care cereau „egala împărțire a tuturor cetățenilor la dreptul de vot”, adică votul universal. Astfel, în ziarul „Românul” apăruseră articole care apărau această teză, sub iscălitura unui „abonat”. Dar aceasta era, după părerea lui A. D. Xenopol, „o părere singuratecă”. Cei mai mulți dintre liberali credeau, ca și conservatorii, că principiul sufragiului universal propriu-zis „nu este cerut de starea de cultură în care se afla societatea noastră”⁸.

În perioada care a urmat adoptării legii electorale din 1866 liberalii se vor remarca prin criticile aduse așezământului electoral, atunci când se vor afla în opoziție, și prin încercări de reformare a acestuia în perioada când se aflau la putere. Așa s-a întâmplat în anul 1878, când, sub pretextul interpretării legii electorale, Guvernul I.C. Brătianu a încercat o revizuire a ei, dar inițiativa s-a izbit de opoziția înverșunată a conservatorilor⁹.

În fața acestor proteste liberalii au înțeles că modificarea sistemului electoral trebuia pregătită o perioadă mai îndelungată de timp. Se impunea inclusiv o pregătire a opiniei publice. Ei vedeau în 1878 că momentul acestei schimbări nu venise încă.

În anii următori, propaganda desfășurată de P.N.L. pentru modificarea legii electorale s-a intensificat. În această campanie se va remarca ziarul *Românul* condus de C. A. Rosetti, în paginile căruia încă din aprilie 1881 apăreau articole critice la adresa legislației electorale¹⁰. În general, liberalii intenționau o lărgire treptată a dreptului de vot dar nu se realizase, în anii 1881-1882 și nici mai târziu

Viața politică în România la sfârșitul secolului al XIX-lea. 1888-1899, Editura Științifică, București, 1968; Paraschiva Cîncea, *Viața politică în România în primul deceniu al independenței de stat*, Editura Științifică, București, 1974.

⁴ *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România*, p. 169.

⁵ Mihai Polihroniade, *Al. Chr. Tell, Domnia lui Carol I*, București, 1937, p. 206-209.

⁶ Apud A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România. De la origini până la 1866*, vol. I₂, București, 1910, p. 525.

⁷ *Ibidem*, p. 536.

⁸ *Ibidem*, p. 535.

⁹ Paraschiva Cîncea, *op. cit.*, p. 157.

¹⁰ Vezi îndeosebi nr. din 23, 27-28 aprilie 1881.

în plină campanie de revizuire a Constituției, o opinie unanim acceptată de toți fruntașii liberali. Neînțelegerile pe această temă, cumulate cu altele, vor da naștere în P.N.L. chiar la sciziuni politice. Așa se va întâmpla cu gruparea liberalilor independenți condusă de Dimitrie Brătianu¹¹ și, mai târziu, cu gruparea liberalilor radicali al cărei lider era C. A. Rosetti.

În luna august 1882, C. A. Rosetti publica în *Românul* un amplu articol în care cerea revizuirea Constituției și a legii electorale, deoarece „Legea noastră electorală este corupțiunea prescrisă, impusă și legalizată de Constituțiune”. „Afirm – spunea liderul liberal – că nu este nici un om cinstit fără deosebire de partid care în conștiința sa să nu fie convins ca mine, că legea electorală are la temelie Constituția”¹².

Critica în sine din articolul lui Rosetti nu constituia o noutate. În schimb, campania dezlănțuită de fruntașul liberal a produs o profundă îngrijorare nu numai printre conservatori, ci și în rândurile anumitor grupări din P.N.L. din cauza principiilor preconizate a fi puse la baza ei¹³.

C. A. Rosetti și grupul său radical au dezvăluit în repetate rânduri, în paginile *Românului*, corupția morală și materială ce domnea în alegeri, generate – după opinia lor – de numărul restrâns al alegătorilor din primele două colegii. Totodată, a fost criticat în ansamblu sistemul electoral care prin stabilirea unui cens ridicat și printr-o înjustă repartitie a numărului de deputați și senatori desemnați de cele șase colegii, dădea marilor proprietari funciari posibilitatea să acapareze primele două colegii de la Camera și să domine Senatul, impunându-și astfel punctul de vedere¹⁴.

Dar, este de subliniat, că în această perioadă părerile liberalilor radicali în ceea ce privește modificarea sistemului electoral erau contradictorii. Inițial C. A. Rosetti a susținut contopirea colegiilor I, II și IV într-unul singur, în care țărani să voteze indirect, prin delegați (100 de săteni trebuiau să desemneze un delegat), iar colegiul III, cel al orășenilor, să se mențină distinct. În ceea ce privește Senatul – cu rezerva nu lipsită de importanță, „dacă el se menține” – se propunea contopirea celor două colegii, scăderea censului, admiterea printre votanți a celor ce exercitau profesii liberale și anularea privilegiului în virtutea căruia unele persoane erau senatori de drept¹⁵.

La scurt timp, însă, Rosetti se va declara de acord cu sistemul de trei colegii (primele două colegii să fuzioneze, iar colegiul III și IV să se mențină) dar cerea să se ia măsuri severe pentru a se elimina orice presiune asupra alegătorilor săteni¹⁶.

Din aceste propuneri se degaja scopul urmărit de C. A. Rosetti, și anume, scăderea censului cu corolarul lui inevitabil, sporirea numărului de alegători. Propunerile lui privind mijloacele prin care se putea îndeplini acest obiectiv nu erau însă precise. Mai târziu, în 1884, Emil Costinescu, unul dintre apropiații lui Rosetti și, un timp, partizan al colegiului unic recunoștea că în lunile august–decembrie 1882 „n-am avut încă din capul locului o idee clară despre modul în care trebuia să se facă revizuirea. Vedeam cu toții mărimea răului, dar nu știam prin ce anume să-l vindecăm”¹⁷.

Chiar dacă în unele locuri C. A. Rosetti a vorbit de introducerea votului universal, tot el a făcut precizarea că „până ce nu vom lua din mâinile guvernelor atotputernicia ce au despuat de tot și de toate, până ce nu vom răspândi instrucțiunea primară, nu reclamăm votul universal”¹⁸. Pentru liderul liberalilor-radicali, votul universal rămânea un ideal a cărui îndeplinire ar fi fost posibilă în alte condiții. Un an mai târziu, radicalii, nemulțumiți de programul de reforme înaintat de guvern, vor susține din nou introducerea colegiului unic.

¹¹ Paraschiva Cîncea, *Formarea opoziției unite și acțiunile sale în februarie-martie 1888*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. III, 1963, p. 316.

¹² *Românul* din 29 august 1882; vezi G. Meitani, *O pagină din istoria parlamentară a României*, Editura Institutului de Arte Grafice „Flacăra”, București, 1914, p. 4.

¹³ Cf. Gr. Chiriță, *Modificarea Constituției în 1884. Desprinderea grupării liberal radicale conduse de C. A. Rosetti din Partidul Liberal*, în *Studii. Revistă de Istorie*, tomul 23, nr. 4, din 1970, p. 740.

¹⁴ *Ibidem*, p. 740-741.

¹⁵ *Românul* din 29 august 1882.

¹⁶ *Ibidem*, din 16 septembrie 1882.

¹⁷ *Ibidem*, din 26 aprilie 1884.

¹⁸ *Ibidem*, din 5 septembrie 1882.

Împotriva propunerilor liberalilor-radicali, privind reforma colegiului unic s-au ridicat în afară de conservatori, majoritatea membrilor din conducerea P.N.L. După o perioadă de ezitare, ei au acceptat revizuirea Constituției și a legii electorale, fără a-și însuși însă propunerea lui C. A. Rosetti¹⁹.

Motivele care l-au determinat pe liderul partidului, I.C. Brătianu, să accepte ideea revizurii Constituției au fost în principal: necesitatea pentru burghezie de a limita drepturile electorale ale conservatorilor, punerea de acord a Constituției cu noua situație de stat independent și suveran a României, dar și dorința de a-l menține pe C. A. Rosetti în rândurile P.N.L., care amenința cu plecarea²⁰.

În acțiunea potrivnică unei revizurii a sistemului electoral, conservatorii au avut alături și unele grupări liberale. Astfel, gruparea liberal-moderată de la Iași din jurul lui Mihail Kogălniceanu se declara împotriva revizurii Constituției și a legii electorale deoarece, în cazul în care s-ar face, țara ar fi cuprinsă de o frământare zadarnică, singurii beneficiari reali urmând să fie doar liberalii guvernamentali²¹. Mai întâi – spunea Kogălniceanu – se impunea unirea tuturor forțelor pentru a determina marile puteri europene să rezolve chestiunea Dunării într-un mod favorabil țării noastre²².

Liberalii grupați în jurul lui Dimitrie Brătianu, aveau și ei o poziție diferită față de cea a radicalilor. Aceștia afirmau prin intermediul oficiosului *Națiunea*, că în țară nu existau condițiile sociale concrete pentru aplicarea propunerii electorale a lui C. A. Rosetti, deși recunoșteau că ideea era interesantă. Liberalii independenți considerau posibilă contopirea primelor două colegii într-unul singur dar susțineau menținerea colegiilor III și IV pentru ca burghezia mijlocie urbană și țărănimea să aibă posibilitatea, prin reprezentanții lor politici, de a-și apăra în Parlament interesele lor proprii²³.

La rândul lor, așa-numiții „liberali sinceri”, conduși de Gheorghe Vernescu și grupați în jurul ziarului *Binele public*, situându-se pe poziții identice cu conservatorii, își declarau de la începutul anului 1882 hotărârea de a se opune unei modificări a Constituției și îndeosebi a legii electorale²⁴. „Propunerea făcută de Rosetti – scria *Binele public* – este o îndrumare către votul universal și deci către plebiscit [...] Corupția domnește în alegeri, însă nu este vina legii electorale, ci a guvernului care execută o influență morală și materială asupra alegătorilor”²⁵.

În cele din urmă, după multe ezitări, prim-ministrul I. C. Brătianu s-a declarat de acord cu ideea revizurii legii fundamentale a țării, considerând că era „mai prudent să facem această revizuire astăzi, când radicalii nu prea sunt numeroși și când văd că ei nu prea au destulă putere și când chiar ei nu merg la sufragiul universal”²⁶. La inițiativa lui s-a constituit o comisie sub conducerea mitropolitului primat, care să materializeze propunerile într-o rezoluție reprezentând punctul de vedere al tuturor grupărilor liberale²⁷.

Rezoluția a fost făcută publică la 22 decembrie 1882 și propunea următoarele modificări ale sistemului electoral. Pentru Adunarea Deputaților corpul electoral urma să fie împărțit, în fiecare județ, în trei colegii, censul pentru colegiul I neputând fi coborât la mai puțin de 600 lei venit funciar anual. Țăranii urmau să voteze tot prin delegați, fiind încadrați în colegiul al II-lea. Colegiul al III-lea era rezervat orășenilor. La Senat corpul electoral era împărțit în colegiul I, compus din proprietarii rurali cu un venit de minimum 600 lei, și colegiul II, identic cu cel de-al II-lea colegiu de Cameră. Semnatarii documentului se angajau să susțină și să apere punctele din rezoluție²⁸.

¹⁹ Cf. Gr. Chiriță, *op. cit.*, p. 743-744.

²⁰ *Ibidem*, p. 744-745, 745.

²¹ *Timpul*, anul VIII, nr. 83 din 13 aprilie 1883.

²² *Monitorul Oficial, Dezbaterile Corpurilor Legiuitoare*, Sesiunea 1883, nr. 86, ședința din 3/15 martie 1883, p. 1385-1390.

²³ *Națiunea*, anul I, nr. 68 din 6-7 septembrie 1882; vezi și „*Timpul*”, anul VII, nr. 192 din 2 septembrie 1882.

²⁴ Paraschiva Cincea, *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat*, p. 158.

²⁵ *Binele Public*, din 31 august și 2 septembrie 1822; vezi și G. Meitani, *op. cit.*, p. 5-6.

²⁶ *Monitorul Oficial, Dezbaterile Corpurilor Legiuitoare*, Sesiunea 1882-1883, nr. 46, ședința din 24 decembrie 1882, p. 581.

²⁷ Cf. Gr. Chiriță, *op. cit.*, p. 751.

²⁸ *Ibidem*, p. 751-752.

Documentul a fost adoptat de deputați și s-a declanșat imediat procedura de revizuire a Constituției. Parlamentul a fost dizolvat, s-au organizat noi alegeri care au fost câștigate clar de liberali²⁹.

La 10 mai 1883 a fost deschisă sesiunea extraordinară a Corpurilor Legiuitoare. Dezbaterile s-au consumat în condițiile în care Partidul Conservator și grupul liberal condus de Dimitrie Brătianu s-au retras de la dezbateri, motivându-și actul prin imposibilitatea de a se opune reformelor liberalilor guvernamentali. În Parlament a rămas doar grupul junimist care, în acest fel, a justificat legalitatea noului Corp Legislativ³⁰.

Proiectul de modificare a legii electorale propus de guvernul liberal prevedea reducerea numărului colegiilor electorale de la patru la trei pentru Adunarea Deputaților și menținerea la Senat a celor două colegii. Proiectul demonstra tendința de democratizare moderată a vieții politice. Moderația prevederilor era impusă – după părerea celor care au alcătuit proiectul – de imperativul unui progres „rațional”, de necesitatea unei treptate extinderi a dreptului de vot. Vasile Boerescu, raportorul legii, avea să declare că idealul lui era votul universal, dar, o națiune nu putea beneficia de el decât atunci când era matură din punct de vedere politic. Adoptarea pripită a sufragiului universal, mai susținea el, ar însemna transformarea lui dintr-un instrument politic binefăcător într-o „armă cu două tăișuri”. Generațiile viitoare, mergând pe linia progresului moderat și gradual, vor ajunge, neîndoielnic, la exercitarea votului universal, la o deplină democratizare, deci, a vieții politice românești³¹.

Liberalii-radicali, nemulțumiți de proiectul guvernamental pe care îl considerau „strămt și nedrept”³², vor susține introducerea colegiului unic și vor întocmi chiar un proiect de lege electorală pe care îl vor depune pe biroul Camerei pentru a fi discutat³³. Potrivit acestuia, corpul electoral urma să fie compus dintr-un singur colegiu, în fiecare județ, în care să voteze direct cetățenii care știau carte și care plăteau statului o dare directă de 25 lei pe an, iar ceilalți urmau să voteze prin delegați. Numărul deputaților era stabilit în funcție de cifra populației fiecărui județ. Proiectul era semnat de 35 de deputați, printre care C. A. Rosetti, D. Giani, C. Nacu, E. Costinescu, I. C. Bibicescu, V. A. Urechia ș.a. Deputații G. Fărcășanu, I. Frunză, M. Dinescu, G. Panu au semnat proiectul cu rezerva de a nu se stabili nici un cens, urmând să voteze direct cei care știau carte iar ceilalți prin delegați³⁴.

Proiectul liberalilor-radicali reprezenta punctul de vedere cel mai înaintat în materie electorală formulat în anii 1882-1884. Prevederile lui tindeau la sporirea apreciabilă a numărului alegătorilor direcți și, lucru foarte important, așeza pe o nouă bază sistemul desemnării deputaților și senatorilor. „Adoptarea unui singur colegiu – scria „Românul” – ar satisface principiul egalității cetățenilor înaintea drepturilor și ne-ar pune în rândul popoarelor care se inspiră din ideile secolului în care trăim”³⁵.

Nu numai conservatorii (reticenți la orice schimbare), dar și liberalii moderați, ce dominau Parlamentul, au primit proiectul radicalilor cu o aversiune fățișă. I. C. Brătianu, într-un discurs rostit în fața Camerei la 12 ianuarie 1884, respinge ideile rosettiste, caracterizându-i pe radicali, fără a-i numi, drept oameni cu „facultățile neechilibrate”, iar în final va îndemna pe deputați să nu facă o modificare prea largă a Constituției³⁶. Un alt lider al Partidului Liberal, A. Stolojan, considera că „sufragiul universal este periculos, căci nu poci da o putere politică acelor cari au idei sociale false și cari consideră ca inamic, tot ce nu este din rândurile lor”. Referindu-se și la reforma colegiului unic propusă de liberalii-radicali, Stolojan preciza că aceasta „n-are decât inconveniente fiindcă numai o treime din actualul colegiu IV ar vota și împreună cu elementele slabe ale celorlalte colegii ar da

²⁹ *Ibidem*, p. 752.

³⁰ *Ibidem*, p. 753-754.

³¹ Cf. Apostol Stan, *Vasile Boerescu (1830-1883)*, Editura Științifică, București, 1974, p. 108.

³² *Românul* din 2 septembrie 1883.

³³ *Monitorul Oficial, Dezbaterile Corpurilor Legiuitoare*, Sesiunea 1883-1884, nr. 61, ședința din 21 decembrie 1883, p. 768.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Românul*, din 31 decembrie 1883.

³⁶ *Monitorul Oficial, Dezbaterile Corpurilor Legiuitoare*, Sesiunea 1883-1884, nr. 68, ședința din 14 ianuarie 1884, p. 832-834.

majoritate guvernelor³⁷. O critică asemănătoare dezvolta și ziarul independent „România liberă”, care scria că „trebuie trei colegii. Colectivitatea cultă – în primul, cea avută – în al doilea, dară muncitorilor în al treilea³⁸”.

În cele din urmă, prim-ministrul își va impune punctul de vedere și va determina Constituanta să voteze proiectul guvernului în aprilie 1884, iar în iunie-iulie același an a fost votată și promulgată noua lege electorală³⁹.

Profund nemulțumit de modificările limitate aduse legii electorale, C. A. Rosetti va demisiona din partid împreună cu câțiva aderenți⁴⁰. Gruparea radicalilor se va strânge în jurul ziarului *Românul*, în timp ce P.N.L. va edita un nou organ oficial, *Voința Națională*.

Chiar dacă revendicarea colegiului unic nu a fost acceptată, reducerea numărului colegiilor electorale de la patru la trei și scăderea censului au dus la o creștere însemnată a corpului electoral⁴¹.

Liberalii independenți conduși de Dimitrie Brătianu vor face încă de la începutul anului 1884 unele progrese în ceea ce privește concepția despre modificarea sistemului electoral, în sensul că cereau prin paginile *Națiunii* introducerea votului universal și înlocuirea sistemului majorităților cu sistemul proporțional. Aceasta după ce, inițial, se pronunțaseră pentru un sistem cu trei colegii electorale. Într-un articol de fond publicat în oficiosul liberalilor independenți, se afirma că revendicarea votului universal este impusă de „progresul repede și statornic al democrației, progres care nimic nu-l mai poate respinge nici chiar opri în cursul său⁴²”. Această reformă trebuie în mod obligatoriu însoțită de „reprezentarea națională”, care nu înseamnă altceva decât „expresiunea sinceră și fidelă a voinței tuturor alegătorilor⁴³”. Reprezentare proporțională era necesară – se scria în *Națiunea* – datorită faptului că „dreptul poporului de a lua parte la afacerile statului prin reprezentanții săi este în realitate desființat în sistemul majorităților⁴⁴”. În viziunea liberalilor independenți exista, deci, o interdependență între reforma sufragiului universal și principiul reprezentării proporționale. Disensiunile pe această temă dintre Dimitrie Brătianu și fratele său I.C. Brătianu, la care s-au adăugat și altele, l-au determinat pe D. Brătianu să demisioneze din calitatea de deputat, luând loc în fruntea „Opoziției unite”, alături de Lascăr Catargiu și G. Vernescu⁴⁵. Liberalii, prin intermediul *Voinței Naționale*, arătau că modificările aduse legii electorale erau pentru moment suficiente. O altă reformă în acest domeniu trebuia impusă doar atunci când se simțea necesitatea unei îmbunătățiri⁴⁶. Liberalii credeau că modificările introduse prin revizuirea Constituției „fără a schimba baza sistemului nostru electoral, erau reclamate de progresele realizate de națiunea română în timp de 18 ani de viață constituțională”; reforma făcută în 1884 a avut rolul de a „îmbunătăți sistemul sufragiului universal⁴⁷”. Oficiosul liberal scria că P.N.L., fiind un partid revoluționist⁴⁸, nu se va opri însă aici.

³⁷ G. Meitani, *op. cit.*, p. 23.

³⁸ *Ibidem*, p. 22.

³⁹ Principala modificare adusă sistemului electoral a fost extinderea dreptului de vot prin reducerea numărului colegiilor electorale de la 4 la 3 pentru Adunarea Deputaților și prin scăderea censului necesar pătrunderii în colegii; deosebirile dintre alegătorii primari și cei direcți au fost șterse, iar categoria celor scutiți de cens a fost lărgită. Vezi Leonida Colescu, *Statistica electorală. Alegerile generale pentru corpurile legiuitoare din 1901 și 1905*, București, 1905, p. 12, 13.

⁴⁰ Apostol Stan, Mircea Iosa, *op. cit.*, p. 232.

⁴¹ La primele alegeri parlamentare organizate în baza noului așezământ electoral (octombrie 1888), s-a constatat mai mult decât o dublare a numărului de alegători înscrși în listele electorale. Astfel, nr. celor care votau direct pentru alegerea deputaților în cele trei colegii era de 62.948 în 1888, față de 23.584 în 1883, iar la Senat numărul alegătorilor direcți din cele 2 colegii a crescut de la 6.879 în anul 1883, la 15.467 în anul 1888 (apud Leonida Colescu, *op. cit.*, tabela nr. 1, p. 14-15).

⁴² *Națiunea*, anul III, nr. 451 din 5 ianuarie 1884.

⁴³ *Ibidem*, nr. 457 din 14 ianuarie 1884.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 458 din 15 ianuarie 1884.

⁴⁵ N. Blarenberg, *Ieri și astăzi sau partea mea în agitațiunea și lupta care a dus la căderea ministerului Brătianu*, București, 1888, p. 17; Al. Cretzeanu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, vol. I, București, 1934, p. 93.

⁴⁶ *Voința Națională*, anul I, nr. 1 din 10 iulie 1884.

⁴⁷ *București 31 iulie*, în *ibidem*, nr. 19 din 1 august 1884.

⁴⁸ *Misiunea P.N.L.*, în *ibidem*, nr. 6 din 15 iulie 1884.

Spre deosebire de conservatori, liberalii „voesc să meargă neconținut înainte”, pe când adversarii lor „voesc să stea în loc, ba chiar, dacă se poate, să se întoarcă înapoi la timpii de boerească memorie ai privilegiilor de clasă”⁴⁹.

Liberalii credeau că prin reducerea numărului colegiilor electorale „s-a realizat un prim pas pe calea solidarității de interese și de idei cari trebuie să unească la un loc elemente diverse din cari se compune societatea românească modernă”. În plus, s-a chemat la vot direct „o numeroasă mulțime dintre acei alegători care mai înainte votau prin delegațiune”. „Se poate afirma cu siguranță – arată oficiosul P.N.L. – că prin revizuire s-a făcut un pas însemnat și în același timp înțelept pe calea dezvoltării instituțiilor noastre constituționale”⁵⁰.

Fruntașii liberali erau convinși că prin modificările aduse sistemului electoral „s-a asigurat țării libertatea votului și independența corpului electoral”⁵¹, iar pe de altă parte, erau mulțumiți că astfel „s-a pus o stavilă curentului radical, care tindea la schimbarea completă a sistemului nostru electoral”⁵².

La scurt timp după ratificarea legii electorale de către regele Carol I, în iulie 1884, *Voința Națională* sublinia, într-un articol de fond, rolul de arbitru jucat de șeful liberalilor, I. C. Brătianu, în dificila misiune de a împăca toate interesele și toate opiniile din partid. Moderația lui a făcut „să lase la o parte nuanța extrem radicală, care ar fi dorit să facă un salt mortal și să treacă deodată la adoptarea sufragiului universal, cât și nuanța extrem-reacționară, care se opunea la orice extensiune a dreptului electoral”⁵³.

În schimb liberalii grupați în jurul lui Gheorghe Vernescu, percepeau actul de la 1884 ca fiind o „violare a pactului fundamental” și în consecință își luau angajamentul „de a lucra pentru a reintra în legalitate”⁵⁴. Modificarea pactului de la 1866 era „un atentat constituțional, o lovire de stat care provocase protestațiuni plecate de la un capăt până la altul al țării”⁵⁴.

Radicalii lui C. A. Rosetti, profund nemulțumiți de moderația modificărilor aduse legii electorale, vor începe o intensă propagandă în favoarea colegiului unic, văzut ca o etapă intermediară până la cucerirea votului universal. Acțiunea de propagandă se va desfășura mai ales prin publicarea de articole în ziarul *Românul*⁵⁵. Paginile acestuia erau deschise și pentru prezentarea și popularizarea ideilor și acțiunilor socialiste, precum și a metodelor de luptă recomandate de socialiști, inclusiv dreptul la grevă, ca mijloace de obținere a modificării așezământului electoral⁵⁶.

O altă metodă de popularizare a ideilor liberal-radicală și de lămurire a opiniei publice a reprezentat-o și publicarea de broșuri, cum a fost aceea a lui D. Rosetti-Tețcanu, intitulată *Colegiul unic cu reprezentarea minorităților*, apărută în 1884⁵⁷. În paginile acesteia sunt reluate toate argumentele aduse până la acea dată de C. A. Rosetti și de adepții săi, în favoarea reformei colegiului unic. Ideea de bază a broșurii era că introducerea principiului reprezentării proporționale și a colegiului unic putea fi mijlocul cel mai bun pentru a substitui evoluțiunea la revoluțiune”⁵⁸. Rosetti-Tețcanu îndemna pe guvernanți să grăbească introducerea reformelor cerute de liberalii-radicali, pentru că „atmosfera în care trăim de la 1866 este adânc stricată. Aerul s-a viciat, acidul carbonic se sue la cap [...] Deschideți ușile! Nu așteptați ca poporul să spargă ferestrele”⁵⁹.

⁴⁹ București 31 iulie, în *ibidem*, nr. 19 din 1 august 1884.

⁵⁰ București 12 septembrie, în *ibidem*, nr. 52 din 13 septembrie 1884.

⁵¹ *Voința Națională*, anul I, nr. 56 din 19 septembrie 1884.

⁵² București 12 septembrie, în *ibidem*, nr. 52 din 13 septembrie 1884.

⁵³ București 30 iulie, în *ibidem*, nr. 18 din 31 iulie 1884.

⁵⁴ *România* din 19 iunie 1884.

⁵⁴ Scarlat Calimachi, *Activitatea parlamentară a lui Gheorghe Vernescu*, București, 1942, p. 245.

⁵⁵ Cf. Vasile Netea, *C. A. Rosetti*, Editura Științifică, București, 1970, p. 377.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ D. Rosetti-Tețcanu, *Colegiul unic cu reprezentarea minorităților*, Tipografia „Românul”, București, 1884.

⁵⁸ *Ibidem*, p.46.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 49.

Reforma electorală făcută la 1884 nu a avut darul să mulțumească toate partidele și grupările politice. Conservatorii, spre exemplu, erau nemulțumiți de întinderea prea mare a modificărilor făcute, dar le-au acceptat totuși, tocmai în ideea de a nu se mai schimba nimic în materie electorală⁶⁰. Pe o poziție opusă se situau socialiștii, care militau pentru o mai largă participare la vot din partea țăranilor și a muncitorilor⁶¹.

Față de aceste atitudini, P.N.L. a încercat să joace un rol de mijloc, să se situeze pe o poziție de compromis. Nici liberalii nu erau mulțumiți cu cele trei colegii care, deși le întăriseră semnificativ puterea, totuși, nu erau suficiente pentru a-și putea impune programul lor de modernizare a țării. Dar nu se pronunțau nici pentru o reformă atât de radicală cum era votul universal, așa cum o făceau socialiștii sau radicalii lui George Panu, pentru că se temeau că această reformă, odată introdusă, ar duce la anarhie, masele nefiind încă pregătite să se implice în viața politică. Partidul Liberal nu se putea însă opune pe față unei asemenea reforme democratice, pentru că acesta întotdeauna s-a considerat a fi un factor al progresului. Ba mai mult, erau și în P.N.L. destule personalități care se pronunțau pentru introducerea sufragiului universal, dar această grupare de stânga era, în ultimii ani ai sec. al XIX-lea, destul de slabă ca influență. Se va observa, pe de altă parte, că P.N.L. agita problema reformei electorale îndeosebi în perioada când se afla în opoziție, când putea promite mai mult, dar odată venit la putere găsea motive să nu ducă la îndeplinire ceea ce promisese. Așa s-a întâmplat, spre exemplu, în noiembrie 1892, când după o perioadă de opoziție destul de lungă, liberalii promit o nouă reformă electorală, prin așa numitul „Program de la Iași”⁶². Inițiativa elaborării unui asemenea document îi aparținea lui D. A. Sturdza, proaspăt ales șef al Partidului Liberal, care, respectând practica politică a vremii, făcea publică o nouă concepție și o altă tactică în realizarea țelurilor urmărite.

Noul program al partidului, deși recunoștea necesitatea introducerii „sufragiului universal cu reprezentarea proporțională”, considera, totuși, că pentru moment această reformă constituia doar un „ideal” spre care P.N.L. tinde. Votul universal urma a fi realizat „prin reforme treptate, răspândind tot mai mult în toate păturile sociale luminile unei instrucțiuni solide și sănătoase”. Adept al căilor evolutive și nu a celor revoluționare, Partidul Liberal era hotărât să realizeze mai întâi ceea ce era posibil în condițiile de atunci, mai precis „va lupta din toate puterile pentru respectul și Domnia Legilor” și pentru o „aplicare onestă și conștiincioasă a Legii electorale”⁶³.

Mare deosebire de poziția conservatorilor nu era, mai mult doar de intenții, conservatorii respingând „ab initio” această reformă, în timp ce liberalii o acceptau totuși, pentru viitor. Ajuns la guvernare în 1895, Partidul Liberal va ignora această promisiune. Iar programul din 3 decembrie 1906 nu mai vorbea de sufragiul universal, nici ca de un ideal îndepărtat, ci numai de „Domnia Legilor”.

Interesant este că prevederile programului privind sistemul electoral nu întruneau adevăratul suport al tuturor fruntașilor, mulți rămânând pe poziția unui singur colegiu electoral. Alexandru Constantinescu, de pildă, într-un articol intitulat *Un singur colegiu*, releva în coloanele ziarului *Opiniunea* necesitatea contopirii colegiilor electorale într-unul singur, fapt ce ar fi permis ieșirea alegătorului de sub controlul administrației, al „funcționarului de persecuție, al candidatului de oneroșii agenți electorali care ajunseseră o plagă”. Unificarea colegiilor electorale ar mai fi adus – după aceeași opinie – „un

⁶⁰ În acest sens liderul conservator P. P. Carp declara, în 1884, că „era veche a luptelor constituționale s-a terminat și ca atare începe o Eră Nouă a organizării Statului Românesc” (P. P. Carp, *Discursuri (1868-1888)*, Editura Socec, București, 1907, p. 329); același Carp avea să declare în 1892 că pe tărâm constituțional pentru Partidul Conservator nu mai este „progres posibil”, că orice modificare constituțională nu ar face decât „să zdruncine rezultatele obținute”. (apud C. Ganc, *P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. II, Editura Universul, București, 1936, p. 31).

⁶¹ La 2 ani de la revizuirea sistemului electoral, în anul 1886, apărea studiul elaborat de Constantin Dobrogeanu-Gherea intitulat *Ce vor socialiștii români?*, în care era expus pentru prima dată într-un mod sistematizat, punctul de vedere al socialiștilor în problema lărgirii dreptului de vot. Gherea se pronunța pentru introducerea „votului universal direct” de la 20 de ani, precum și pentru egalitatea politică a femeilor cu bărbații. Vezi C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. II, Editura Politică, București, 1976, p. 115-116. Această revendicare se va regăsi în toate manifestările elaborate de socialiști după 1886, inclusiv în programul politic al P.S.D.M.R. întemeiat în 1893.

⁶² *Programul Partidului Național Liberal din 1892 și Discursurile Președintelui Consiliului de Miniștri D.A. Sturdza*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1897.

⁶³ *Ibidem*, p. 19.

progres în moravurile politice”, făcând imposibilă corupția prin bani sau alte mijloace⁶⁴. Într-un alt articol, intitulat *Colegiul unic*, semnat de G. T. Buzoianu și publicat în *Democrația*, se manifesta dorința ca în programul liberal să se înscrie colegiul unic, convingerea lui fiind că numai astfel puteau fi îmbunătățite moravurile electorale și curățită atmosfera apăsătoare din timpul alegerilor, considerând că în felul acesta alegerile puteau exprima voința țării⁶⁵. Colegiul unic – după G. T. Buzoianu – deschidea calea mobilizării maselor largi ale poporului la viața publică și dobândirii interesului lor pentru mersul general al societății. Relevând că unii oameni politici caracterizau colegiul unic drept „un pericol pentru țară”, dezvăluia că alții – cea mai mare parte – apreciau că încă nu sosise momentul pentru acea schimbare, în timp ce alții îl respingeau „deocamdată”. Se mai afirma că idealul liberalilor trebuia să fie „sufragiul universal”. Se conchidea apoi că puțini oameni socoteau colegiul unic o necesitate imediată. Căci, în fapt, era vorba de o reformă care ar fi mărit influența politică a poporului român, iar primul rezultat al colegiului unic ar fi dus la micșorarea interesului personal în avantajul aceluia general⁶⁶.

În pofida acestor aprecieri, unele organe de presă liberale locale, printre care și ziarul craiovean *Democrația*, afirmă că între liberali n-a existat nici o înțelegere cu privire la acest program. Mai mult chiar, într-un articol intitulat *Scrisoare din București*, același ziar susținea că „liberalii înaintați au declarat că sunt mulțumiți că au un program, un buchet anume de idei în jurul cărora se pot învăța și fiecare să le urmeze, așteptând timpuri mai bune spre a aduce la îndeplinirea idealului lor propriu”⁶⁷. Ziarul ieșean *Democrația română* aprecia că, în general, Partidul Național Liberal recunoștea că, în condițiile stării morale și intelectuale a majorității locuitorilor țării, aplicarea imediată a sufragiului universal, în loc de a fi o reformă folositoare pentru țară, i-ar periclita existența perpetuu prin perturbările provocate. De aceea, autorii programului consideră sufragiul universal o țintă îndepărtată, realizabilă „prin reforme treptate”⁶⁸.

Faptul că în programul de guvernare prezentat Parlamentului în 1895, când P.N.L. a venit din nou la putere, nu se mai amintea nimic din promisiunile referitoare la reforma electorală, a dat naștere la serioase disensiuni în rândul liberalilor.

Deputatul C. Nicolaescu, unul dintre membrii marcanți ai P.N.L. trecând în revistă problemele mari cu care se confrunta societatea românească în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, considera că momentul respectiv impunea Partidului Liberal să facă un pas înainte pe calea democrației și lărgirii orizontului activității sale politice, căci astfel risca să rămână „staționar”, ne mai deosebindu-se prin nimic de celelalte formațiuni politice⁶⁹.

Ca urmare a cererilor tot mai insistente venite din partea a numeroși membri de bază ai partidului, de modificare a regimului electoral în sensul lărgirii drepturilor electorale, spre sfârșitul anului 1895 s-a constituit o comisie care să facă propuneri de îmbunătățire a legii electorale⁷⁰. În cadrul comisiei s-au purtat vii discuții în jurul oportunității unei noi reforme electorale. Este interesant de relevat faptul că majoritatea membrilor comisiei electorale au admis introducerea sistemului reprezentării proporționale și colegiul unic. De altfel Petre Grădișteanu arăta în raportul întocmit cu ocazia dezbaterilor din cadrul comisiei, că împărțirea alegătorilor în trei colegii nu avea nici o rațiune de a fi, că această împărțire contravenea principiilor democrației, permițând „înăbușirea inteligenței în colegiul al II-lea și falsificarea voinței alegătorilor din colegiul al III-lea, lipsindu-i de conducătorii lor firești”⁷¹.

⁶⁴ *Opiniunea*, Craiova, anul IV, nr. 190 din 17 februarie 1892; vezi și Apostol Stan, Mircea Iosa, *op. cit.*, p. 278-279.

⁶⁵ *Democrația*, Craiova, anul I, nr. 1 din 8 noiembrie 1892.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*, nr. 3 din 19 noiembrie 1893.

⁶⁸ *Democrația română*, Iași, anul I, nr. 14 din 13 septembrie 1893.

⁶⁹ *Monitorul Oficial, Dezbaterile Adunării Deputaților* [în continuare *D.A.D.*], Sesiunea 1895-1896, nr. 9, ședința din 18 decembrie 1895, p. 61, 63.

⁷⁰ Vezi Mircea Iosa, *Încercări de modificare a Legii electorale în ultimul deceniu al sec. al XIX-lea*, în *Revista de Istorie*, tomul 30, nr. 8, 1977, p. 1422.

⁷¹ *Ibidem*, p. 1423.

De o altă părere erau însă A. Stolojan, AL. Djuvara și E. Porumbaru, membri marcanti ai partidului, care aveau să susțină din diverse motive împărțirea alegătorilor în două colegii. Vasile Lascăr avea și el rezerve în ceea ce privește oportunitatea unei modificări în materie electorală. El credea că sistemul proporțional cu un singur colegiu trebuia aplicat numai la județ și comună, și doar în cazul în care va da rezultate bune să fie introdus și la Cameră și Senat⁷².

Incontestabil, discuțiile din cadrul Partidului Liberal privind nevoia unei noi reforme electorale, relevau necesitatea lărgirii bazei electorale a partidului, teama de a nu îngusta această bază în favoarea altor grupări sau partide politice care militau pentru o reformă radicală a sistemului electoral.

Conducerea P.N.L. nu era dispusă însă să pună în practică o asemenea măsură. Acest lucru a ieșit pregnant în relief cu ocazia deschiderii sesiunii ordinare a Parlamentului din 1895-1896, când o serie de deputați liberali aveau să discute pe larg necesitatea lărgirii corpului electoral. Astfel, C. Nicolaescu, referindu-se la reforma electorală arăta că era necesară o astfel de organizare a corpului electoral încât acesta să nu mai poată fi influențat de sus. „Masele, turmele acestea electorale – arăta el – au început să-și simtă situațiunea, au început să vadă dependența și izolamentul în care le ținem, au început să aspire, deși într-un mod foarte vag, dar nu mai puțin să aspire la o schimbare, la o stare nouă de lucruri, la un aer mai liber și mai curat”⁷³. Pornind de la această constatare, el socotea necesar ca Partidul Liberal să pregătească în așa fel terenul încât să vină în întâmpinarea dorinței țărănimii de a participa la viața politică în mod direct. „Ideea mea – arată el în continuare – ar fi că scăparea nu o putem găsi decât în ... era să zic, în votul universal, dar pentru că acest cuvânt cam sperie, voi zice în colegiul unic, în unificarea mare și largă, amestecul bine cumpănit al țăranilor cu celelalte elemente”⁷⁴.

O serie de alți deputați liberali, criticând programul de guvernare înfățișat în octombrie 1895 de conducerea P.N.L., s-au pronunțat în favoarea modificării legii electorale, în sensul chemării la viața politică a maselor populare. Unii dintre ei au cerut chiar, nu doar colegiul unic, ci votul universal, de aceea au votat amendamentul propus de socialistul V. G. Morțun, în care se cerea introducerea sufragiului universal. Este vorba de deputații: Al. Gh. Scortescu, C. Nicolaescu, Iunius Lecca, Emil Cozadini, Al. Delimarcu, Paul Gorgos (din cele 10 voturi cât a întrunit amendamentul, 6 au aparținut deputaților liberali)⁷⁵.

În sesiunile Parlamentului ce au urmat, acești deputați liberali, la care se vor adăuga alții, împreună cu cei socialiști, vor susține și alte amendamente în favoarea introducerii votului obștesc, în 1896, 1897 și 1898. Dar deși de la o sesiune la alta primeau tot mai multe voturi, aceste amendamente niciodată nu au întrunit aprobarea majorității⁷⁶.

D. A. Sturdza, șeful Partidului Liberal și al guvernului, răspunzând unui asemenea amendament propus de V. G. Morțun, arăta că „Dl. Morțun poate să propuie votul universal pentru că d-sa nu face parte din nici una din grupările liberale [...], dar liberalii nu pot să admită acest amendament pentru că programul spune că sufragiul universal este un ideal al partidului la care se va ajunge prin reforme treptate și dându-se mai întâi cultura poporului”⁷⁷. Argumentul adus de D. A. Sturdza, asemănător cu cel al conservatorilor⁷⁸, amăna pentru mult timp posibilitatea acordării votului universal. De altfel, în legătură cu împotrivirea șefului liberal față de lărgirea dreptului la vot, Vasile Lascăr, într-un discurs rostit la Cameră, arăta că D. A. Sturdza și cu alții au scos din „Programul de la Iași” multe puncte democratice și le-au înlocuit cu altele. „În opoziție – preciza el – am făgăduit că

⁷² *Ibidem*, p. 1424.

⁷³ *D. A. D.*, Sesiunea 1895-1896, nr. 9, ședința din 18 decembrie 1895, p. 61.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ Vezi *Deputații socialiști în parlamentul român. Discursuri (1888-1899; 1919-1921)*, Editura Politică, București, 1983, p. 71.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 118, 121-122.

⁷⁷ *D. A. D.*, Sesiunea 1898-1899, nr. 15, ședința din 4 decembrie 1898; vezi și *Adevărul*, anul XX, nr. 3370 din 6 decembrie 1898.

⁷⁸ Asemănarea dintre concepția politică a lui D. A. Sturdza și cea a conservatorilor reiese și din declarația făcută de acesta: „Astfel au loc în statul român și liberalii și conservatorii, cei dintâi muncind pentru progresele nedespărțite de trailul omenesc, cei din urmă lucrând ca aceste progrese să fie consolidate”. Apud I. Găvănescul, *Caracterizarea partidelor politice prin ele însele*, Tipografia „Dacia”, Iași, 1905, p. 17.

vom da țării nu votul universal, dar colegiul unic cu reprezentarea proporțională. La putere însă nu facem nimic”⁷⁹.

Preluarea șefiei de către D. A. Sturdza nu a determinat anihilarea divergențelor dintre grupările din interiorul Partidului Liberal. Noul președinte, deși dispunea de o pregătire solidă și de cunoștințe dintre cele mai variate, capabil fiind de o muncă intensă, totuși nu părea omul cel mai potrivit în funcția respectivă⁸⁰. Încă de la începutul guvernării lui D. A. Sturdza, din 1895, în rândul liberalilor se evidențiază două grupări distincte: *sturdzistă*, sprijinită de marii proprietari de pământ și cercurile bancare și *flevistă*, susținută de reprezentanții burgheziei mici și mijlocii. Existența acelor două grupări, disputele personale dintre N. Fleva și președintele partidului, au determinat, încă din primele luni de guvernare, constituirea disidenței fleviste, cunoscută sub numele de Partidul Liberal Democrat⁸¹.

Nemulțumirea lui N. Fleva era determinată de nerespectarea de către D. A. Sturdza a angajamentelor „Programului de la Iași”, cu deosebire votul universal. Gh. Scortescu, unul dintre apropiații lui N. Fleva, referindu-se la votul universal, care figura în program „ca ideal”, spunea cu indignare că „un ideal îndepărtat, vecinic amânat, nu mai era ideal, ci un basm, o amăgire”, „niciodată – spunea el în continuare – nu voi face înjurie acelor care se găsesc astăzi în fruntea guvernului liberal, de a crede un singur moment, că au înscris votul universal în programul de la Iași, cu intențiunea de a nu-l aplica niciodată și de a amăgi sincerele noastre aspirațiuni cu această înscriere”⁸².

Începând cu anul 1897 se constituie în jurul lui P. S. Aurelian așa-numita grupare „drapelistă”, obiectivul principal al acesteia fiind în a veghea la stricta aplicare a programului partidului. Alături de P. S. Aurelian au venit toți acei care contestau poziția moderată a lui D. A. Sturdza. Printre aceștia se numărau Vasile Lascăr, Emil Costinescu, Petre Grădișteanu, Barbu Ștefănescu-Delavrancea ș.a.⁸³.

Drapeliștii blamau guvernul D. A. Sturdza (numit din toamna anului 1895), pentru că acesta nu ar întreprinde nimic pentru aplicarea sufragiului universal prevăzut în „Programul de la Iași” din 1892. Ei mai susțineau că, deși o parte a membrilor partidului, inclusiv prefectii, se pronunțau pentru colegiul unic, guvernul refuza orice schimbare⁸⁴.

D. A. Sturdza, reprezentant al dreptei liberale – care se opunea unei noi reforme electorale – dădea asigurări membrilor partidului că o reformă în materie electorală nu este posibilă în acele momente. Programul de la Iași din 1892 nu obliga Partidul Liberal – arăta Sturdza în 1897 – să îndeplinească reforma sufragiului universal „în 24 de ore”, ci indica „mersul treptat ce avem a urma, pentru a ajunge la acest ideal”⁸⁵. Până atunci, însă, se impunea luminarea poporului, așezarea lui pe bazele solide ale științei de carte⁸⁶.

Totuși, în fața acestor acuzații, guvernul D. A. Sturdza, prin ministrul de Interne M. Pherekyde, prezenta în toamna anului 1898 în fața Parlamentului un proiect de lege care viza descentralizarea administrativă, în care ocupându-se de consiliile județene, atingea, implicit, și colegiul unic, ceea ce determina ziarul *L'Indépendance Roumaine* să remarce că „prin această măsură drapeliștii nu mai pot acuza guvernul de reacționarism”⁸⁷. Oficiosul drapelist, caracterizând proiectul de lege al lui M. Pherekyde drept „un crâmpei de reformă”, scria că „ceea ce a voit Partidul Național Liberal, ceea ce dorește țara e, pe lângă un progres politic prin unificarea colegiilor electorale și o transformare a consiliilor județene și comunale în niște adevărate parlamente locale. [...] Pentru noi –

⁷⁹ *Adevărul*, anul XX, nr. 3106, din 6 martie 1898.

⁸⁰ Junimistul Titu Maiorescu îl caracteriza a fi „mare în lucrurile mici și foarte mic în cele mari”. Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, București, 1925, p. 385.

⁸¹ Apostol Stan, Mircea Iosa, *op. cit.*, p. 314.

⁸² G. A. Scortescu, *Patru ani în Parlament. Dare de seamă despre activitatea mea în Parlament din anii 1895-1899 ca reprezentant al Colegiului II din Iași*, vol. I, 1898, Iași, p. 14-15.

⁸³ Apostol Stan, Mircea Iosa, *op. cit.*, p. 319.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 322.

⁸⁵ *Programul Partidului Național Liberal din 1892...*, p. 107.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 107-108.

⁸⁷ Apostol Stan, Mircea Iosa, *op. cit.*, p. 324-325; *Dezbaterile Senatului*, Sesiunea 1898-1899, nr. 7, ședința din 30 noiembrie 1898, p. 42.

mai scria *Drapelul* – și credem că pentru toți liberalii sinceri, colegiul unic fără reprezentarea minorităților ar fi o reformă foarte reacționară și foarte primejdioasă⁸⁸.

În ultimii ani ai secolului al XIX-lea se conturează în rândul Partidului Liberal o grupare a „tinerilor” liberali, strânși în jurul lui Ion I. C. Brătianu. În cadrul unor reuniuni aceștia discutau probleme ale evoluției societății românești, pronunțându-se pentru rezolvarea unor reforme în domeniile economic, social și politic. În urma unor atari întâlniri s-a pus și problema votului universal⁸⁹. Această grupare reformistă se va întări prin intrarea în rândurile Partidului Liberal al lui Constantin Stere și a „generoșilor” socialiști, în anul 1899.

C. Stere a condiționat colaborarea cu Brătianu de garantarea, din partea acestuia, a îmfăptuirii reformei votului universal și a exproprierii. Fără aceste reforme, arăta Stere, „România va rămâne un corp mort în complexul națiunilor, expusă chiar pieirii, ca stat și ca națiune”. Ionel Brătianu va accepta condițiile puse de Stere, dar va atrage atenția asupra necesității unei atitudini reformatoare moderate, datorită împotrivirii atât a dreptei liberale cât și a conservatorilor, dar și a conjuncturii internaționale, momentan neprielnice unor asemenea schimbări⁹⁰.

În ceea ce privește intrarea „generoșilor” (V.G. Morțun, I.C. Atanasie, Al. Radovici) în P.N.L., Stere a jucat un rol însemnat. Fără a fi membru al P.S.D.M.R., el era consultat de către socialiști în probleme majore ale mișcării lor și invitat chiar la congresele și consfăturile partidului. Stere a întărit convingerea liderilor socialiști, că în condițiile României, nu este posibilă o mișcare politică independentă a proletariatului și că socialiștii numai alături de liberali vor putea realiza mai grabnic „acele puncte din programul lor, care sunt comune tuturor democrațiilor din România, dar pe care liberalii le consideră numai ca un ideal mai îndepărtat cum este: votul universal, autonomia comunală, reforma sistemului de impozite etc.”⁹¹.

Constantin Titel Petrescu avea să arate mai târziu că „generoșii” au fost „victimele” lui Stere, care „prepara în taină cu prietenul I. I. C. Brătianu întărirea Partidului Liberal prin fuzionarea cu elementele capabile de la socialiști”⁹².

Colaborarea dintre socialiști și P.N.L. începe, în fapt, din toamna anului 1898, când, cu prilejul unor alegeri comunale, liberalii aveau să includă pe listele lor de candidați mai mulți frunțași ai Partidului Social Democrat al Muncitorilor din România⁹³. Socialistul V. G. Morțun justifică sprijinul dat liberalilor prin faptul că aveau înscris în program votul universal și acesta – afirma el – îl făcuse să aibă mai multă încredere în Partidul Național Liberal, să înțeleagă că el va îndeplini încă multe reforma mari în țară și „că-i mai este rezervat un viitor strălucit, dacă va ști să se îndrumeze mereu pe calea cuceririlor și reformelor democratice”⁹⁴.

Intrarea „generoșilor” în P.N.L. s-a datorat mai multor cauze, asupra cărora nu ne propunem să insistăm. Subliniem doar că unul dintre aceste motive l-a constituit faptul elita socialistă a ajuns la concluzia că nu este posibilă o mișcare politică independentă a proletariatului și că numai alături de liberali vor putea realiza mai grabnic votul universal și alte reforme democratice⁹⁵. Intenția „generoșilor” era aceea de a se constitui într-o aripă de stânga a Partidului Liberal care să determine accelerarea programului de reforme.

Trebuie totuși amintit că fenomenul integrării elementelor socialiste în partidele epocii nu era ceva izolat. Același lucru se produsese în Franța cu socialistul M. Millerand, care a intrat în 1899 în

⁸⁸ *Drapelul*, an II, nr. 476 din 29 decembrie 1898.

⁸⁹ Marin Teodorian-Carada, *Efemeridele. Însemnări și amintiri*, vol. I, Tipografia „Seráfica”-Săbăuani, jud. Roman, [f.a.], p. 141.

⁹⁰ Cf. Ștefania Mihăilescu, *Poporanismul și mișcarea socialistă din România*, Editura Politică, București, 1988, p. 27. Vezi și Zigu Ornea, *Viața lui C. Stere*, vol. I, Editura Cartea Românească, 1989, p. 245.

⁹¹ *Discursul d-lui Stere ținut la întrunirea liberalilor din Iași*, în *Lumea nouă*, nr. 1283 din 30 octombrie 1898; vezi și Zigu Ornea, *op. cit.*, p. 251-252.

⁹² Constantin Titel Petrescu, *Socialismul în România, 1835 – 6 septembrie 1940*, Biblioteca Socialistă, București [f.a.], p. 143.

⁹³ Cf. Apostol Stan, Mircea Iosa, *op. cit.*, p. 330.

⁹⁴ Mariu Teodorian-Carada, *op. cit.*, p. 142.

⁹⁵ Cf. Nicolae Jurca, *Istoria social-democrației din România*, Editura Științifică, București, 1994, p. 42-45.

gubernul radical prezidat de Waldeck-Rousseau. Exemplul lui avea să fie urmat apoi de Aristide Briand, Réne Viviani și de alții care, în fața asaltului elementelor revoluționare, căutau să dea social-democrațiilor o direcție reformistă⁹⁶.

Intrarea conducătorilor socialiști în P.N.L. îi va da un mare impuls, consolidând poziția elementelor democratice din sânul lui și afirmând cu o mai mare forță curentul reformist al cărui principal promotor era Ion I.C. Brătianu.

Pentru a mai tăia din elanul grupării „tinerilor” liberali, D. A. Sturdza ia din nou poziție, în anul 1901, față de oportunitatea realizării unei reforme electorale. El preciza în fața Adunării Deputaților că votul universal nu putea fi introdus deocamdată deoarece, pentru a face această reformă, ar trebui modificată Constituția, ori acest lucru nu este posibil din cauza crizei economico-financiare în care intrase țara. În aceste condiții, fluturarea reformei sufragiului universal nu reprezenta – sublinia Sturdza – decât „o doină amăgitoare”, „cântec amețitor de sirenă”⁹⁷. Tuturor reformatoilor, D. A. Sturdza, le cerea răbdare și așteptare.

Răspunsul lui Stere va veni prompt. În calitate de deputat liberal, el face următoarea mărturisire de credință: „... am fost, sunt și rămân partizan al votului universal! Am intrat în Partidul Liberal, care are această reformă înscrisă în programul său, având credința fermă că acest partid și numai el, va putea realiza acest ideal...”⁹⁸.

În 1908, când la cârma țării se aflau din nou liberalii, un grup de deputați și senatori au readus în discuția corpurilor legiuitoare problema Casei Rurale. Vorbind despre însemnătatea țărănimii, I. Poenaru-Bordea cerea adoptarea colegiului unic electoral în care să intre și țărănimia, aceasta având menirea – după opinia lui – să aducă mari avantaje. „Noi – preciza el – avem de mult înscris ca deziderat *votul universal*”. Dacă pasul părea a fi mare, se putea accepta colegiul unic, cu reprezentarea proporțională. Era tocmai ce i se părea că trebuie să se pretindă neîncetat⁹⁹.

Poziția clară a conducerii liberale, l-a făcut pe Stere, dar și pe alți „tineri” liberali, să creadă că doar în momentul în care Ionel Brătianu va ajunge șef al partidului, se va putea pune în aplicare programul de reforme preconizat. Până atunci, însă, se impunea – după părerea lor – organizarea unei puternice campanii de lămurire a opiniei publice în ceea ce privește necesitatea lărgirii corpului electoral.

În această perioadă un rol important l-a jucat și Spiru Haret, ministru al Instrucțiunii Publice în mai multe guverne liberale, prin activitatea dusă în lumea satelor de luminare a țăranilor. În anul 1905 acesta va publica lucrarea *Chestia țărănească*, în care preconiza introducerea în viața de stat a României a două noi principii cu larg spectru social: proprietatea – funcție socială și participarea păturilor largi ale societății la conducerea țării¹⁰⁰. Broșura a alarmat spiritele conservatoare mai ales că autorul ei era om politic de primă importanță.

Cerința „introducerii țărănimii ca factor activ și inteligent în viața noastră de stat” – perifriza care desemna de fapt votul universal – purta în germen riscul unei radicalizări a vieții politice românești, care nu convenea nici regelui Carol, nici celor două partide. Printre cei neliniștiți de opiniile lui Spiru Haret era și Eugen Carada, eminența cenușie a P.N.L., conducătorul Oculței, care pregătea din umbră succesiunea lui Ionel Brătianu la șefia partidului. Altă personalitate politică de prim plan îngrijorată de opiniile lui Haret, pare să fi fost și Vasile Lascăr, ministru de Interne în ultimul guvern Sturdza¹⁰¹.

Programul haretist, expus în *Chestia țărănească*, a contribuit la polarizarea în jurul lui Spiru Haret a unui grup de susținători, mai ales foști socialiști: I. G. Morțun, I. Nădejde, G. Diamandy, dr. I. Cantacuzino, C. Stere¹⁰².

SORIN RADU

⁹⁶ Cf. Apostol Stan, Mircea Iosa, *op. cit.*, p. 332.

⁹⁷ D. A. D., Sesiunea 1901-1902, nr. 10, ședința din 30 noiembrie 1901, p. 79.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 35.

⁹⁹ *Ibidem*, nr. 9, ședința din 27 noiembrie 1901, p. 42.

¹⁰⁰ Spiru Haret, *Chestia țărănească*, Editura Carol Göbl, București, 1905, p. 3.

¹⁰¹ Vezi Mariu Teodorian-Carada, *Vasile Lascăr*, București, 1914, p. 112.

¹⁰² Șerban Orăscu, *Spiru Haret*, București, 1976, p. 152.

THE LIBERALS AND THE PROBLEM OF REFORMING OF THE ELECTORAL SYSTEM IN ROMANIA (1866 – 1914)

SUMMARY

In this article the author wanted to analyse the concerns the National Liberal Party expressed about the reforming of the electoral system established in Romania in 1866. The first part of the article underlines the liberals' diversity of opinions about the electoral system until the peasants' revolt in 1907. The main idea is that, unlike the conservatives, the liberals were for the enlargement of the vote right. Though there were some lashes of opinions among the leaders concerning the opportunity, the extension and the effects of such a reform of the electoral system. At the beginning of the new century, The National Liberal Party expressed more and more clearly the idea of introducing the universal vote in a united constitution of the ones who could read and write.